

PLEMIČKI GRAD KEGALJ (KEGALJGRAD)

Dr. sc. Krešimir Regan

Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, HR

UDK: 728.81(497.5 Kegalj)

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćeno: 11. IV. 2012.

Nedaleko od zaseoka Štalija, istočno od Ervenika, nalaze se ostatci plemićkoga grada Keglja ili Kegaljgrada, koji se u dokumentima prvi put spominje tek 1433. godine. Po svoj prilici sagradio ga je Kegalj, rodonačelnik plemićke i kasnije velikaške obitelji Keglević, kao utvrđeno sjedište vlastelinstva na području srednjeg toka rijeke Zrmanje, u sklopu distrikta Unašice Kninske županije. Samo vlastelinstvo nije bilo teritorijalno jedinstvena cjelina, već se sastojalo od niza posjeda raštrkanih duž srednjeg toka rijeke Zrmanje. Osim posjeda Keglja na kojemu je stajao istoimeni plemićki grad, ovo su vlastelinstvo činili još i posjedi Ramljane, Kočevići, Pokorovnici, Prklji, Dobravoda te Poričane, prema kojima su Keglevići nosili plemićki pridjevak Porički (de Porychan, Porechan, Porichan). Stoga ne čudi da su Keglevići, poput brojnih drugih plemenitih obitelji svoga doba, težili njegovom okrupnjavanju i objedinjavanju te se, shodno takvoj politici, sukobljavali sa svojim susjedima. Nema sumnje da im je u vođenju takve politike snažno utvrđeno obiteljsko sjedište davalo veliku prednost u odnosu na njihove suparnike, no u sudaru s nepobjedivim armijama Osmanlija tijekom 1520-ih morali su ga napustiti i povući se u sjeverozapadnu Hrvatsku. Tako napušten Kegalj je ostao do početka XVIII. st. kada su ga kao izvidnicu nakratko zaposjele straže hajduka u mletačkoj službi Zaviše Mitrovića. Ruševine Kegaljgrada nalaze se nedaleko od Mokrog polja, na vrhu strmog kamenog poluotoka koji s tri strane oblikuje rijeka Zrmanja. Sagrađena je u tri visinski različita nivoa, u dužini od približno 42 m pravcem sjever – jug te u širini od oko 34 m smjerom zapad – istok. Na najvišoj točki nalaze se ostatci gradske jezgre sa snažnom branič-kulom, na koju se sa zapadne i jugozapadne strane naslanja utvrđeno predgrađe, obrambenim zidovima podijeljeno u tri zasebne cjeline. Konfiguracija tla na kojemu je podignut Kegaljgrad uvjetovala je njegovu nadasve razvedenu kompoziciju po visini. Iz različite strukture njegovih zidova može se zaključiti kako je taj plemićki kompleks bio izgrađivan u nekoliko građevinskih faza uvjetovanih, kao i kod brojnih drugih utvrda, promjenom vojne doktrine, materijalnim mogućnostima njezinih gospodara, geostrateškim značenjem u određenom povijesnom razdoblju te naposljetku gubitkom obrambene u korist stambene funkcije. Zahvaljujući ranom napuštanju ove utvrde tijekom prve četvrtine XVI. st. te zabitome položaju, koji ju je poštedio od jače devastacije, gotovo ni na jednom hrvatskom plemićkom gradu pojedine građevinske faze nisu tako jasno vidljive kao što je to slučaj kod plemićkoga grada Keglja.

Ključne riječi: burg Kegaljgrad, plemići Keglevići, Zrmanja, Mokro polje, XIV. – XVI. st.

I. UVOD

Plemićka obitelj Keglević jedna je u nizu srednjovjekovnih plemenitaških obitelji s područja Kraljevine Hrvatske i Dalmacije, koja se tijekom vremena uspjela uzdignuti u velikaški stalež. Taj je uspon bio praćen povećanjem obiteljskih posjeda, isprva u srednjovjekovnoj Kninskoj županiji na području današnje Bukovice, uz srednji tok rijeke Zrmanje sa središtem u Kegaljgradu, da bi, uoči osmanske agresije na hrvatski prostor potkraj XV. i početkom XVI. stoljeća, kupnjom ili darovnicama stekli niz vlastelinstava i posjeda u srednjovjekovnoj Zagrebačkoj, Varaždinskoj i Križevačkoj županiji.

Iako se danas ova obitelj veže isključivo uz njihove posjede, utvrde i dvorce u Hrvatskom zagorju (među kojima je, zahvaljujući Matoševu putopisu, najpoznatiji Lobograd), u ovom radu nastojat ćemo obraditi povijesnu i arheološku topografiju njihove prve i najstarije utvrde, plemićkoga grada Keglja (Kegaljgrada). (Sl. 1.)

S obzirom da do sada nije provedeno sustavno arheološko istraživanje ruševina Kegaljgrada, prilikom izrade rada služili smo se temeljitim terenskim pregledom njegovih ostataka, na osnovi kojega smo izradili prvi precizniji tlocrt utvrde i opis njezinih ruševina, zatim rijetkim srednjovjekovnim i novovjekovnim dokumentima te rezultatima istraživanja drugih autora. To se ponajprije odnosi na vrlo vrijedno neobjavljeno gradivo povjesničara i arheologa zainteresiranih za zaštitu spomenika kulture u razdoblju prije Prvoga svjetskog rata i u međuratnom razdoblju, koje se nalazi u ostavštini Većeslava Henneberga pri Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske u Zagrebu.¹

Radi lakšeg razumijevanja sadržaja u ovome smo radu rabili određene sintagme koje nisu izvorne. To se ponajprije odnosi na ime utvrde koja se u dokumentima te postojećoj literaturi i grafičkim izvorima navodi pod različitim nazivima.² Identično je i na starim zemljovidima.³ S obzirom da je u svim izvorima ime utvrde izvedeno od

1 Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine (Zagreb), Ostavština Većeslava Henneberga (dalje, MKRH).

2 Keglević, Kegel, grad Kegalj, Keglaj-grad, Kegalj-grad, Kegal grad, Kegalgrad, Keglević grad, Kegljavića grad, Kegljević-grad, Kegljavića gradina, Keglevića gradina, Keglević kula, Grad, Gradina te gradina Mokro Polje.

3 Primjerice, na Paganovom zemljovidu iz 1522. godine i na Mercatorovoj karti iz 1623. godine utvrda nosi naziv *Clegovic*, na specijalnoj karti austrijskog glavnog stožera njezino je ime *Keglević gradina*, da bi na Temeljnoj karti Republike Hrvatske to ime bilo promijenjeno u *Keglović gradina*.

imena Keglja, rodonačelnika roda, kao i na činjenicu da se polovinom XIV. st. posjed na kojem se utvrda nalazila nazivao *Kegel*, u skladu s hrvatskom tradicijom imenovanja plemićkih gradova⁴ odlučili smo u radu rabiti ime plemićki grad Kegalj (Kegaljgrad). Također valja upozoriti na korištenje sintagme plemićki grad, koji koristimo kao stručni termin za svako srednjovjekovno utvrđeno sjedište plemića koje čini jedna ili najčešće više obrambenih građevina (branič-kule, kule podignute za zaštitu obrambenih zidova, utvrđena vrata i dr.) međusobno povezanih jednim ili nizom obrambenih zidova u jedinstvenu fortifikacijsku cjelinu.

II. HISTORIOGRAFIJA

Među prvima se na ostatke Kegaljgrada osvrnuo franjevac Stjepan Zlatović. U svom pionirskom radu o utvrdama na području austrougarske Kraljevine Dalmacije vrlo je precizno opisao njegov geografski položaj te, iako je ukazao na činjenicu da podno njega leže ostatci predgrađa, propustio je dati detaljniji opis njegovih ruševina.⁵ Ivan Bojničić spomenuo ga je kao matičnu utvrdu Kegljevića u svojoj raspravi o grbovima Hrvatske i Slavonije.⁶ Iako je Vjekoslav Klaić u svojoj opsežnoj raspravi o Kegljevićima samo prenio Zlatovićev opis, ustvrdivši da se toponim Kegalj često navodi na zemljovidima od XVI. st. nadalje, na osnovi najstarijih isprava obitelji Kegljević donio je niz zanimljivih podataka iz kojih se može uspješno rekonstruirati uloga Kegaljgrada kao središta omanjega vlastelinstva u srednjem toku rijeke Zrmanje.⁷

Na Kegaljgrad se ukratko osvrnuo i Josip Conago u raspravi o plemićkim gradovima i kulama oko Novigrada i Karina, u kojoj je ustvrdio kako je taj plemićki grad bio jedno u lancu utvrđenja na važnoj komunikaciji uz tok rijeke Zrmanje od izvora nedaleko od Rakovnika do utoka u Novigradsko more.⁸ Nekoliko zanimljivih

⁴ Medvedgrad, Cesargrad, Cetingrad, Grebengrad, Susedgrad, Mrsinjgrad, Zvonigrad, Novigrad itd.

⁵ Stjepan ZLATOVIĆ, "Topografske crtice o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve", *Starohrvatska prosvjeta*, god. 1, br. 3, Knin, 1895., 141.

⁶ Ivan BOJNIČIĆ, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg, 1899., 86.

⁷ Vjekoslav KLAJĆ, *Acta Kegljevichiana annorum 1322. – 1527. Najstarije isprave porodice Kegljevića do boja na Muhačkom polju*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, vol. 42, Zagreb, 1917., XIX – XXXI i 1 – 6.

⁸ Josip CONAGO, "Sredovječne kule i gradine oko Novigrada i Karina", *Starohrvatska prosvjeta*, n. s.

arhivskih podataka o Kegaljgradu s kraja XVII. i početka XVIII. stoljeća objavio je u svojoj monografiji o kotarskim uskocima Boško Desnica.⁹

U novije vrijeme o plemićkome je gradu Keglju pisala Vedrana Delonga u radu o arheološkoj topografiji Mokroga Polja kraj Knina. U radu se ukratko osvrnula na geografski položaj ove utvrde, na izgled njezina predgrađa i ostataka te na pronađeni arheološki materijal, koji je na temelju istraživanja Verene Han i Cvite Fiskovića datirala u razdoblje od XIII. do XVI. st., odnosno u vrijeme kada je tim područjem vladala obitelj Keglević.¹⁰

Za razliku od objavljenoga, neobjavljeno gradivo je znatno detaljnije u prikazu ostataka Kegaljgrada, a time vrijednije jer su u vrijeme njegova nastanka zidovi utvrde bili na znatno višem stupnju učuvanosti nego što su to danas.

Najraniji opis ostataka ove utvrde donio je još 1871. godine Josip Alačević, a nalazi se citiran u neobjavljenome rukopisu J. Conaga o srednjovjekovnim kulama i gradinama oko Novigrada, Karina i uz rijeku Zrmanju.¹¹ Alačević u opisu položaja i izgleda utvrde navodi kako *"od mosta, koji premošćuje Zrmanju kod kuća Popovića, pak sve uz desnu obalu rijeke, vodi uska staza sve do tačke, gdje se obe brine korita stječu u usko ždrilo. Što se više primičeš gradu, ždrijelo se to više suživa, a brine se još više nadižu. Kod Drage Zrmanja zakreće na kut od juga u jugozapad, a odatle moraš da se penješ na uznositu glavicu. Sad ti staza doteščava to više, sve dok dodješ do gradine, koja sjedi na strmoj skoro okomitoj litici do 100 met. visokoj nad rijekom. Na vrhuncu strši velika kula na tvrdoj litici, koju od visoravni odjeljuje 6 met. široka i u živcu izdubena jama. Tloris grada je veoma nepravilan četvornjak, a na sjevero-istočnoj stranici diže se već spomenuta kula. Pročelje grada je prema sjevero-zapadu, vrata su 1:30 met. široka a hodnik preko srijede je nešto širi i dijeli opseg grada na dvije pole, istočnu i zapadnu. U zapadnome dijelu, koji ostaje na desno, najprije je dvorište, pak nekoliko otkrivenih prostorija i onda drugo dvorište. Porušenim sada kamenim stepenicama dospjevalo se je na vrata velike kule. Tloris velike kule je trokutnog oblika. Zidovi su debeli od 1 met. do 1:30 met., a dizali su se u visinu nekih 8 metara. Kula je završavala kamenim svodom, koji je davno već propao, pak je bila dokončana taracom, koja je bila zaštićena*

II, br. 1-2, Split, 1928., 127 – 135.

⁹ Boško DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka 1684. – 1749.*, sv. II, Beograd, 1951., 357 i 374.

¹⁰ Vedrana DELONGA, "Prilog arheološkoj topografiji Mokrog Polja kod Knina", *Starohrvatska prosvjeta*, n. s. III, sv. 14, Split, 1984., 277 – 279.

¹¹ MKRH, Josip CONAGO, "Sredovječne kule i gradine oko Novigrada, Karina i uz rijeku Zrmanju", rukopis.

kruništem, od koga još postoji jedan dio prsobrana. Na samoj kuli ne opaža se nikakvih prozora, dočim na prsobranu kruništa vide se slabo sačuvane uske strijeljačnice. Uz treći zid kule stječu se dva druga nešto niža zida, te je uz kulu bilo zdanje za obitavanje, a uz to se sa južne strane još razabiru podrtime i ostanci negdašnje peći. Gradski miri su do 3:50 met. visoki, providjeni sa strijeljačnicama, visokim toliko od tla, da odgovaraju prsima. Trostruka tehnika opaža se na ovim gradjevinama. Donji dio velike kule je zidan osrednjim pomno škvadranim i lijepo poredanim krševima, ali je žbuke medju njima nestalo. Slijedi pak drugi sloj do dvije trećine visine kule, od omanjih komada sa čvrstom žbukom. Tako je zidan i čitavi treći zid kule i uz ovaj je prislonjeno zdanje. Gornji dio kule sa kruništem, zidan je takodjer škvadranim krševima sa slabom žbukom, po primjeru turskih gradjevina. Stoga je vjerojatno, da stariji dio velike kule siže valjda još u liburnijsko ili rimsko doba, a dogradci i popravci pak srednjemu vijeku, dočim vrh kule sa kruništem, gornji dio mira i većina nutrnjih zdanja, iz turskog su doba. Naslućuje se, da je velika kula prvobitno morala postojati kao stražarnica nad rimskom cestom, koja je od Burnuma /Ivoševci kraj Kistanja/ vodila u Panoniju i kojoj se tragovi i sada vide kod Demićevih kuća sve do Keglevića grada. Kasnije je kula diagonalnim zidom, što je uz dva druga tek slabo prislonjen bio, podijeljena na pola, a onda su dogradjena druga zdanja. Tako je nastao sredovječni grad, a kasnije postepeno turski popravci. Nu, kada su u porabu došli topovi, Keglević grad je bio izložen udarcima sa okolišnih vrhunaca, te ga se onda topovima moglo lako srušiti i onako osakaćen bi konačno zapušten i prepušten daljemu razaranju. Treba nam napomenuti, da se sa Keglević kule vide gradina Žečevo kraj Gjeversaka, kao i Otonska kulina, koja se na odaljoj visini teško razabire. To su izvjesno bile ratne brzoglavne postaje."¹²

Većeslav Henneberg donio je 10. kolovoza 1934. posebno zanimljiv izvještaj o utvrdi: "Kod Pađena se voz primiće lijepim i velikim ruševinama Kegalgrada što stoje na desnoj obali Zrmanje, nešto niže zavoja gdje rijeka naglo skrene prema zapadu, prema moru. Sama Zrmanja teče u dubokoj, tijesnoj kamenoj klisuri, a na visokom krasnom obronku što s Velebita silazi do rijeke dižu se zidine grada. I ako su podignute visoko nad rijekom, ipak su tako sakrivene među liticama zrmanjskoga klanca, da se smalo koga mjesta mogu iz daljine opaziti. Za niske vode lagan je pristup do grada iz Pađena, jer je poljem ravan pravac do rijeke, a ovuda se može lako prelaziti. No kad nadođe velika voda mora se od Pađena mnogo obilaziti, hoće li se doći na grad, mora se ići ili niz vodu do mosta u Mokrom Polju ili uz vodu sve do Kraljega mosta, poznatog

12 Isto.

iz francuskih bojeva 1809. godine. Zidovi Kegalgrada zatvaraju veliki trokut kome je sjeverna stranica dugačka do 40 metara, a ostale dvije više od 60 metara. Na sjevernom najvišem ćošku toga trokuta diže se na liticama s vanjske strane gotovo nepristupna imponantna visoka glavna kula (a), građena također na tri ćoška no s nutarnje strane zaobljenih zidova. Vanjski neprijatelju i navalni izvrgnuti zidovi ove neobično čvrste i visoke kule veoma su masivno građeni, dok je njezin unutarnji u sam grad okrenuti zid mnogo tanji. Visoko u sjevernom zidu pod samim kruništem sačuvala se i koja strijelnica, dok je ulaz u kulu morao biti u onom tankom zidu s unutarne strane grada. Južni šiljak te branič kule danas je odlomljen, no poznaju mu se temelji, a s istočne strane bila je uz ovaj tanki zid prislonjena na kulu velika 9 m dugačka i 5 m široka pravilno građena zgrada na četiri ćoška. Od nje se sačuvalo samo nešto temelja i visoko na zidu branič kule vide se tragovi krova ove zgrade što je bio sagrađen na dvije vode. Od velike kule teče nizbrdo do 2 m visoki zid sa strijelnicama što zatvara grad sa sjevera i spušta se do slabije sačuvanog još do metar visokog zida (f) na istoku, dok su od zapadnog zida preostali samo tragovi, jer se srušio niz velike litice što se ruše do Zrmanje do koje se vijuga stari kameni put (k). U gradu stoje ruševine na tri terase. Na najvišoj od tih terasa (I) stajala je velika kula (a) i do nje spomenuta zgrada (b). Na samome rubu te terase bio je na liticama podignut zid što je taj najviši dio grada dijelio od nižih terasa. Od njega preostaše temelji i čak nešto ostataka (1). Pod tim zidom ali već na drugoj nižoj terasi (II) ima mala pećina što je iznutra bila uokrug zidom ozidana i to je sigurno ostatak pod liticom sakrivenog bunara (c). Obje niže terase (II i III) bile su zidom razdijeljene na zapadnu i na istočnu polu, a u tom zidu bio je u drugoj terasi naročito masivan prolaz (d) od kog su preostali do metar debeli i isto toliko visoki zidovi, vjerojatno donji dijelovi. U trećoj najnižoj terasi (III) redaju se na nutarnjoj strani zida (f) ruševine raznih zgrada (g, h, i), od kojih se sačuvalo dosta zidova. Na drugu i treću terasu nastavlja se danas pusti zaravanak IV nekada također posvema opasan zidom, no od toga preostaše samo tragovi među liticama. U tom dijelu grada morao je biti smješten i ulaz, jer dovde se sa Zrmanje uspinje stari put (k) i odavde se prolazilo kroz prolaz (d) u zapadni dio druge terase, odakle se onad negdje preko litice ulazilo na najvišu terasu i napokon u glavnu branič-kulu."¹³

Henneberg je u ovom izvještaju pokušao i preciznije utvrditi razdoblje kada je utvrda bila naseljena. Dok se u određivanju njezina nastanka oslonio na Klaićeva istraživanja, u kojima se povijest ove utvrde u cijelosti isprepliće s poviješću njezinih

13 MKRH, Većeslav HENNEBERG, "Ličke gradine", rukopis.

vlasnika Keglevića (od XIII. st. nadalje), dotle se u određivanju kraja razdoblja naseljenosti oslonio na usporedbu arhitektonskih srodnosti Kegaljgrada s drugim utvrdama na području Dalmacije. Zaključio je kako *"stari gradovi po Dalmaciji bili su za venecijanske i docnije za turske vlasti pregrađivani i modernizovani prema vojničkim potrebama pa su većinom veoma promijenili svoj prvotni izgled. Na ruševinama Kegaljgrada ne opažaju se nikakove kasnije pregradnje i nigdje se ne vide oni karakteristični bastioni i utvrde poznijeg vremena, već je to ruševina tvrdog grada iz srednjeg vijeka, pa nema sumnje da u doba tursko venecijanskih ratova Kegaljgrad, iako se u njem još dugo stanovalo, nije bio nikakovo strateško uporište, pa stoga razloga i nema o njem spomena u obilnim vijestima o Ciparskom i Kandijskom ratu."*¹⁴

III. ARHIVSKA, GRAFIČKA I FOTOGRAFSKA DOKUMENTACIJA

Osim ovih vrijednih i opširnih opisa, bogati su i slikovni prikazi, planovi i fotografije utvrde. Njezin najstariji prikaz potječe sa zemljovida sjeverne Dalmacije i Like, koji je 1522. godine izradio mletački kartograf Matteo Pagano.¹⁵ (Sl. 2.) Iako djeluje kako je Kegaljgrad na njegovom zemljovidu prikazan slobodnim umjetničkim stilom, bez uporišta u stvarnome stanju, evidentno je da utvrda nije nacrtana prema jedinstvenom obrascu poput nekih drugih utvrda na toj karti, kombinacijom jedne do dviju kula i nešto obrambenih zidova. Prikazana je kao plemićki grad u obliku romba, sa snažnom kulom na najvišoj poziciji u desnom uglu, otvorenom s jednim prozorom pri samome vrhu, zatim jednom manjom ugaonom kulom ili krovom pokrivenom građevinom na najvišoj poziciji Kegaljgrada u lijevome uglu, te naposljetku jednom manjom ulaznom kulom u desnom donjem uglu utvrde. Ulazna kula završava kruništem, kao i bedemi unutar kojih se naziru dvostrešni krovovi na dvije građevine.

Usporedimo li Paganov crtež plemićkoga grada Keglja s njegovim ostatcima, možemo ustvrditi da ne odgovara stvarnom stanju utvrde. No, kada taj crtež pretvorimo u negativ, on gotovo savršeno prikazuje raspored i izgled najvažnijih građevina ove utvrde u pogledu s juga. S obzirom da su već ranija istraživanja

¹⁴ Isto.

¹⁵ Mirela SLUKAN-ALTIC, "Krka kao razdjelnica velikaških gradova Šubića i Nelipića na karti Matea Pagana nastaloj oko 1522. godine", *Ekonomska i ekohistorija*, god. 3, br. 3, Zagreb, 2007., 52 – 53; Miljenko LAPAINE i Ivka KLJAJIĆ, "Pagano, Matteo (Mateo, Matheo)", *Hrvatski kartografi / Biografski leksikon*, Zagreb, 2009., 435 – 436.

K. Regan ♦ Plemićki grad Kegalj (Kegaljgrad)

plemićkih gradova s Paganova zemljovida pokazala da su nacrtani "shematski, ali ipak prema podacima iz naravi, koliko je to moguće na malom crtežu",¹⁶ odnosno da su vrlo korektni u sažimanju podataka koje donose, postavlja se pitanje kako je moglo doći do ovakve velike pogriješke u prikazu Kegaljgrada.¹⁷

Čini se da odgovor leži u pogrješnom korištenju terenskih skica prilikom izrade zemljovida. Osim što je utvrda prikazana u negativu, ona je također pogrješno ucrtana na lijevoj umjesto na desnoj obali Zrmanje. Stoga možemo pretpostaviti kako je Pagano prilikom izrade svoga slavnoga zemljovida zabunom okrenuo terensku skicu i krivo je precrtao.¹⁸ Služeći se njegovim predloškom, pogrješan su položaj na svoje zemljovide prenijeli i brojni drugi kartografi.¹⁹ S obzirom da je prostorni

16 Zorislav HORVAT, "Katedrala sv. Jakova u Krbavi kraj Udbine", *Krbavska bitka i njezine posljedice*, zbornik radova, Zagreb, 1997., 157 – 158.

17 Ivo PETRICIOLI, *Stari Zadar u slici i riječi*, Zadar, 1999., 18, 22 – 23; M. SLUKAN, *Kartografski izvori za povijest Triplex Confiniuma*, Zagreb, 1999., prilog 2; M. SLUKAN-ALTIĆ, *Povijesna geografija rijeke Krke – Kartografska svjedočanstva*, Zagreb, 2007., 24 – 32.

18 Sličnu situaciju imamo i kod prikaza Knina s kraja XVII. stoljeća, koji je nastao krivim precrtavanjem njegove vedute iz 1684. godine. Taj nas slučaj navodi na mišljenje da je i kod Kegaljgrada došlo do iste grješke. S jedne strane ona je mogla biti uzrokovana probijanjem tinte na drugu stranu papira terenske skice, a s druge strane autorovim osobnim nepoznavanjem utvrde koju prikazuje. Štoviše, upravo bi ovakav prikaz Kegaljgrada u negativu, uz obilnu hrvatsku toponimiju, bio ključni dokaz da je Pagano svoj zemljovid crtao na osnovi informacija hrvatskih suradnika ("špijuna"), koji su umjesto njega obilazili ne samo teritorij Mletačke Republike u Dalmaciji već i dijelove Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva i Osmanskoga Carstva u njegovoj bližjoj okolini, te mu slali terenske skice. S obzirom da na osnovi prikaza velikog broja vojnih građevina unutar i izvan mletačkoga teritorija znamo da se radi o vojnome zemljovidu, možemo pretpostaviti da je njegov naručitelj bilo mletačko vrhovno vojno zapovjedništvo, da je on bio vojna tajna te da zbog toga nije bio umnožavan u većem broju, što i potvrđuje mali broj sačuvanih primjeraka. Osim Kegaljgrada, Pagano je na krivoj strani Zrmanje ucrtao još i plemićki grad Oton, odnosno otonsku kulu, koja se nalazi nedaleko od Kegaljgrada. Kada isječak Paganove karte s Kegaljgradom i Otonom prebacimo u negativ, dobivamo točan položaj obiju utvrda u odnosu na Zrmanju. Mirko MARKOVIĆ, *Descriptio Croatiae. Hrvatske zemlje na geografskim kartama od najstarijih vremena do pojave prvih topografskih karata*, Zagreb, 1993., 154 – 155; Zvonimir ŠULJAK i Želimir ŠKARICA, *Knin na starim razglednicama i vedutama*, Knin, 2007., 178.

19 Dok je Kegaljgrad na zemljovidima Paola Forlanija (1570.), Giovannija Francesca Camotia (1571.), Bože Bonifačića (1570.), A. Manna (između 1617. i 1626.), Gerharda Mercatora (oko 1630.), Wilhelma Blaeua (1640.), Nicolasa Sansona (oko 1670.), Giacoma Cantellija da Vignole (1684. i 1690.), te u Ortellijevu atlasu (1573.), ucrtan između Zrmanje i Krke, dotle je na zemljovidu razgraničenja Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva za razdoblje između 1699. i 1718. godine, te na zemljovidu Pietra Santinija (1780.), nacrtan na izvornoj lokaciji. Ankica PANDŽIĆ, "Hrvatska i njezine granice na starim kartama", *Granice*

raspored i smještaj na tako okrenutom crtežu ispravan, nema razloga sumnjati da je crtež manje precizan i u prikazu pojedinih detalja, poput visine kula ili izgleda krovnih pokrova, što nam ponajbolje potvrđuje nacrtani mali prozorski otvor pri vrhu velike kule, koji je i danas sačuvan na tome mjestu.

Znatno mlađi, ali ne i manje bitan grafički prikaz ove utvrde jest terenska skica njegova tlocrta danskoga arhitekta Eynara Dyggvea, koji je između 1929. i 1931. godine djelovao u Dalmaciji kao arhitekt konzervator splitskoga Arheološkog muzeja²⁰ (Sl. 3.) Premda je Kegaljgrad prikazan znatno većim u odnosu na poluotok uz rijeku Zrmanju na kojem se nalazi, ova skica tlocrta vrlo je važan izvor jer se na njemu jasno vide danas nestale ili u međuvremenu šutom zatrpane građevine. Kegaljgrad je nacrtan kao poligonalna utvrda, sastavljena od snažne branič-kule u sjeveroistočnom uglu, velikoga unutrašnjeg dvorišta u njezinu sjeveroistočnom i istočnom dijelu u sklopu kojega se nalaze tri velike i jedna manja prostorija, te naposljetku vanjskoga dvorišta, koje se prostire zapadno od njih. Također je ucrtan vanjski ulaz u utvrdu što ga flankiraju dva zida, te danas gotovo nestali sjeveroistočni zid branič-kule, koji je Dyggve prikazao dvostruko tanjim u odnosu na preostala njena dva zida.

Godine 1931. nastao je novi grafički prikaz plemićkoga grada Keglja. Izradio ga je danas anonimni prijatelj Većeslava Henneberga jer ga ovaj "zbog berbe i poteškoće prevoznih sredstava nije mogao fotografirati".²¹ (Sl. 5.) Ostaci utvrde prikazani su u pogledu sa sjeverozapada. Njime dominira branič-kula, koja završava s nekoliko danas nestalih kamenih zubaca. S obzirom na njihov oblik i razmještaj, možemo pretpostaviti kako se radi o ostacima kruništa sa zupcima i prsobranom.

Tri godine kasnije ruševine Kegaljgrada posjetio je i Većeslav Henneberg. Tom je prilikom izradio skicu tlocrta utvrde upotpunjenu značajkama reljefa, tako da čitav crtež obiluje slojnicama i oznakama strmih kamenih padina unutar i izvan zidova utvrde. (Sl. 4.) Za razliku od svog slavnog prethodnika Dyggvea, postojeće zidove nacrtao je punom linijom, dok je one sačuvane u visini temeljne stope ili one pretpostavljene prikazao iscrtanom linijom. Također je veliku pozornost usmjerio na pojedine arhitektonske detalje. Na žalost, u njihovu unošenju nije bio previše precizan.

Hrvatske na zemljovidima od 12. do 20. stoljeća, katalog izložbe, Zagreb, 1993., 43, 55, 110; M. MARKOVIĆ, *Descriptio Croatiae*, 48, 68 –69, 72, 92 – 93, 124 – 125, I. PETRICIOLI, *Stari Zadar*, 18, 22 – 23; M. SLUKAN, *Kartografski izvori*, prilog 2; M. SLUKAN-ALTIĆ, *Povijesna geografija*, 24 – 32.

²⁰ Anđelka STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, "Dyggve, Ejnar", *Hrvatski biografski leksikon*, br. 3, Zagreb, 1993., 732 – 733.

²¹ MKRH, V. HENNEBERG, "Ličke gradine".

Sudeći prema ucrtanim prostorijama unutrašnjega dvorišta, negdje u isto vrijeme nastao je novi crtež Kegaljgrada nepoznata autora, koji ga prikazuje iz smjera zapada u ptičjoj perspektivi. (Sl. 6.) Njime, kao i čitavim kompleksom, također dominira velika branič-kula otvorena s jednim manjim prozorom na najvišoj etaži sjeverozapadnoga zida. Jugozapadno i jugoistočno od nje, na nižoj razini, nacrtani su ostatci unutrašnjega i vanjskoga dvorišta s, i danas prepoznatljivim, obrambenim zidovima i građevinama vezanim uz njih. Premda je njihov međusobni raspored dobro pogođen, pojedini su detalji proizvoljno nacrtani. To se ponajviše odnosi na broj puškarnica sjeverozapadnoga vanjskog obrambenog zida kojih je na crtežu čak petnaest, što je devet više u odnosu na stvarno stanje.

Unatoč tim pogrješicama, raspored zidova i danas vidljivih građevina na svim opisanim tlocrtima i crtežima većinom odgovara njihovu stvarnom položaju. Samim time nema razloga da postojanje i prostorni raspored nekih drugih građevina prikazanih na njima, a danas u potpunosti nestalih ili zatrpanih, odbacimo kao neutemeljene. To se ponajviše odnosi na kompleks triju međusobno povezanih prostorija podignutih u zapadnom dijelu unutrašnjega dvorišta, naslonjenih na unutrašnji sjeverozapadni i vanjski jugozapadni obrambeni zid, potom na građevinu naslonjenu sa sjeveroistočne strane na branič-kulu te, naposljetku, na obrambeni zid koji je zatvarao utvrdu sa sjeveroistočne i istočne strane.

IV. POVIJEST

O plemićkome gradu Keglju gotovo da i nema povijesnih izvora. Premda su njegovi stariji istraživači, poput Alačevića, pretpostavljali da donji dijelovi branič-kule pripadaju "stražarnici nad rimskom cestom, koja je od Burnuma /Ivoševci kraj Kistanja/ vodila u Panoniju i kojoj se tragovi i sada vide kod Demoćevih kuća sve do Kegljević grada", struktura zida ove kule, pronađeni arheološki materijal datiran u razdoblje od XIII. do XVI. stoljeća, ali i ubikacija rimskih prometnica u Ravnim kotarima i Bukovici, ne potvrđuju ovu pretpostavku.²² Stoga nastanak ovoga plemićkoga grada moramo pomaknuti u kasni srednji vijek.

²² Da je neposredna okolica Kegaljgrada imala važnu ulogu u kasnoantičko doba, odnosno u ranom srednjem vijeku, svjedoči utvrda Čuker, čiji skromni ostatci leže preko puta Keglja "na isturenom položaju s lijeve strane Zrmanje nad ostrim usjecima riječnog klanca". Pretpostavlja se da je ova utvrda sagrađena kao pribježište lokalnome stanovništvu u vrijeme vladavine bizantskoga cara Justinijana I. Velikog nad istočnom obalom Jadrana u VI. stoljeću. V. DELONGA, "Prilog arheološkoj topografiji", 277 – 278; Slobodan ČAČE, "Aserija i njezino zaleđe: Bukovica, Zrmanja, južni Velebit", *Asseria*, br. 5, Zadar, 2007., 48 – 50.

Kao što je to slučaj u većini srodnih građevinskih kompleksa, niti o ovoj utvrdi nema sačuvanih podataka o njezinu utemeljenju. Sa sigurnošću tek možemo ustvrditi da je sagrađen na istoimenom posjedu u distriktu Unašica Kninske županije,²³ koji se prvi put spominje 1365. godine u ispravi hrvatskoga bana Nikole Seča.²⁴ Utvrda se prvi puta spominje 1433. godine kao jedna u nizu pograničnih utvrda Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva prema Mletačkoj Republici.²⁵

Naime, plemićki grad Kegalj bio je jedan je od jedanaest plemićkih gradova ili kaštela koji su od Dračevca na Novigradskome moru do Rakovnika nedaleko od izvora Zrmanje nadzirali strateški vrlo važnu komunikaciju uz njezino korito te sprječavali prodor duž nje.²⁶ Stoga ne čudi što je Kegaljgrad imao izravnu vizualnu komunikaciju sa susjednim utverdama Oton i Zečevo.

Osim što je bio dio obrambenoga sustava duž rijeke Zrmanje, plemićki grad Kegalj istovremeno je bio i sjedište manjega vlastelinstva obitelji Keglević, koje se sastojalo od niza raštrkanih i međusobno odvojenih posjeda. Među njima su se posebno isticale Poričane (kasnije Gornje i Donje Poričane) uz Zrmanju na području današnjega Ervenika, po kojima su prvi članovi ove obitelji nosili plemićki pridjevnik Porički (*de Porychan, Porechan, Porichan*).²⁷ Osim njih, to su vlastelinstvo na području srednjeg toka Zrmanje činili posjedi Kegalj, Ramljane, Kočevići, Pokorovnici, Prklji i Dobravoda.

Poput brojnih drugih plemenitih obitelji, i Keglevići su se u težnji da okrupne i objedine svoje posjede služili svim sredstvima. Tako su višegodišnju parnicu s kraljevskim Vlasima pokušali iskoristiti za proširenje svoga vlastelinstva na vlaško selo Krivonos-Vidčeselo nedaleko od Kegaljgrada, koje je bilo u vlaškim rukama još od 1365. godine.²⁸ Iako je sudska parnica isprva išla u njihovu korist, u konačnici nisu

23 Franjo SMILJANIĆ, "Građa za povijesnu topografiju kninsko-drniškog kraja u srednjem vijeku", *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini*, Izdanja HAD-a, br. 15, Zagreb, 1992., 55 – 63.

24 Tom je ispravom ban Nikola Seč kraljevskim Vlasima za vjernu vojnu službu darovao posjed Vidčeselo (kasnije Krivonos-Vidčeselo) između posjeda Kegalj i Zrmanja. V. KLAJČ, *Acta Keglevichiana*, 3 – 4.

25 V. KLAJČ, *Acta Keglevichiana*, XVIII.

26 Gledajući s izvora prema ušću, uz rijeku su Zrmanju stajale sljedeće utvrde: Rakovnik, Zvonograd, Tukleč, Oton, Zečevo, Keglević, Stari Obrovac, Obrovac, Zelengrad, Miodrag, Otišina i Dračevac. J. CONAGO, "Sredovječne kule", 127 – 135; MKRH, V. HENNEBERG, "Ličke gradine".

27 V. KLAJČ, *Acta Keglevichiana*, XXIV – XXV.

28 Ta je parnica trajala od 1430-ih, a bila je okončana tek 1489. podjelom kraljevskoga privilegija Šimunu i sinovima za posjede Brdare, Bahčiče i Konjšćicu. V. KLAJČ, *Acta Keglevichiana*, 9 – 39;

uspjeli steći taj posjed i time proširiti svoje vlastelinstvo na područje neposredno ispod Kegaljgrada te ga tako teritorijalno zaokružiti.²⁹ S druge strane, taj su neuspjeh uspješno kompenzirali kupovinom novih posjeda u distriktu Unašice, kao i u susjednoj Lučkoj županiji.³⁰

Što se događalo s Kegaljgradom nakon 1433. godine, iz postojećih izvora i bez arheoloških istraživanja ne može se utvrditi. Unatoč tome, analogno s povijesnim razvojem susjednih utvrda (Zvonigrad, Rakovnik, Oton, Stari Obrovac, Novi Obrovac itd.), možemo pretpostaviti da je u rukama Keglevića ostao sve do pada sjeverne Dalmacije pod osmansku vlast između 1522. i 1527. godine. S obzirom da se niti u jednome izvoru ne spominje kao osmanska pogranična utvrda, ne možemo potvrditi niti osporiti pretpostavku da su ga Osmanlije negdje u tome razdoblju osvojile i prepustile zubu vremena, s obzirom da za njih nije imao nikakvu geostratešku vrijednost.³¹

S obzirom da je zabilježen na "na svim starim kartama počevši od 16. stoljeća",³² izglednije je kako je za osmanske uprave egzistirao kao jedna od nadzornih postaja na putu koji je duž rijeke Zrmanje vodio od Novigradskoga mora prema unutrašnjosti, odnosno Bukovici, i dalje prema južnim dijelovima Like. Ta mu je uloga potvrđena i u godinama neposredno nakon završetka Velikoga (Bečkog) rata za oslobođenje, odnosno Morejskoga rata (1684. – 1699.), kako su ga zvali Mlečani, kada su ga 1699. godine zaposjeli vojnici serdara Zaviše Mitrovića.³³ Da je Kegaljgrad imao važno mjesto u geostrateškoj politici Mlečana na prostorima novostečenih posjeda (*acquisto nuovo*) i nakon službeno obavljena razgraničenja s Osmanskim Carstvom, potvrđuje nam pismo providura Alvisea Moceniga od 1. ožujka 1701., koji

Ivan MAJNARIĆ i Maja KATUŠIĆ, "Keglevići", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 6, Zagreb, 2009., 227 – 231.

²⁹ Na osnovi isprave iz 1365. godine znamo da se posjed Vidčeselo (kasnije Krivonos-Vidčeselo) nalazio između posjeda Kegalj i Zrmanja. V. KLAJČ, *Acta Keglevichiana*, 3 – 4.

³⁰ Šimun i njegov sin Ivan ponovo se spominju 1494. godine prilikom kupnje nekih čestica u distriktu Unašice. V. KLAJČ, *Acta Keglevichiana*, 41 – 42.

³¹ Osvajanje i napuštanje pojedinih utvrda nije bila neobična pojava prilikom osmanskoga zaposjedanja hrvatskoga prostora. Kao ponajbolji primjer nameću nam se moslavačke utvrde Garić, Jelen i Košutagrada. Krešimir REGAN, "Plemićki grad Garić", *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, br. 4, HAZU, Zagreb – Bjelovar, 2011., 15 – 62.

³² V. KLAJČ, *Acta Keglevichiana*, XIX.

³³ B. DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka*, 354.

je za čuvanje Kegaljgrada osnovao posebnu postrojbu i stavio je pod zapovjedništvo kapetana Stojana Mitrovića.³⁴ Osim Zaviše i Stojana, u držanju straže u Kegaljgradu sudjelovao je i Luka Oštrić, novigradski glavar.³⁵ Nakon što je 1718. granica bila pomaknuta dublje u nekadašnji osmanski teritorij, držanje straže na Kegaljgradu izgubilo je potrebu te je on bio prepušten zubu vremena. Je li se to dogodilo po Zavišinoj smrti 1702. godine, kako drži Conago, ili nešto kasnije, danas ne možemo potkrijepiti niti jednim izvorom.³⁶

V. ARHITEKTURA

Ruševine Kegaljgrada nalaze se na spoju velebitskoga Podgorja i Bukovice, nedaleko od Mokroga Polja na vrhu strmoga kamenog poluotoka kojeg s tri strane oblikuje rijeka Zrmanja. (Sl. 7.) Dok se njegove padine sa zapadne i južne strane strmo spuštaju prema Zrmanji, dotle se s istočne strane stijene gotovo okomito ruše prema koritu rijeke, čime je pristup ostatcima utvrde jedino moguć uz hrbat poluotoka iz smjera sjevera. Kako je sam hrbat odulji greben strmih bokova, koji je na južnom kraju presječen dubokom poprječnom grabom, sa svih je strana strmi odsječak pogodan za gradnju utvrde. Sama je utvrda sagrađena u tri različite visinske razine u dužinu od približno 42 m u pravcu sjever – jug te u širinu oko 34 m u smjeru zapad – istok. Na najvišoj točki njezina položaja nalaze se ostatci gradske jezgre na koju se sa zapadne i jugozapadne strane naslanja utvrđeno predgrađe podijeljeno u tri zasebne cjeline obrambenim zidovima. Konfiguracija tla na kojemu je podignut Kegaljgrad uvjetovala je njegovu nadasve razvedenu kompoziciju po visini, tako da razlika između najvišega i najnižega dijela utvrde iznosi gotovo dvadeset metara. Dojam razvedenosti po visini dodatno pojačavaju ostatci branič-kule, čiji su visoki zidovi nadaleko vidljivi. (Sl. 9.)

Premda se iz arhitekture Kegaljgrada može zaključiti kako je ona tipičan primjer utvrđene kasnogotičke plemićke rezidencije kasnoga srednjeg vijeka, dovoljan je samo letimičan pogled na njegove zidove da se iz njihove različite strukture zaključí kako je taj plemićki kompleks bio građen u nekoliko građevinskih faza uvjetovanih, kao i kod brojnih drugih utvrda, promjenom vojne doktrine, materijalnim

³⁴ Isto.

³⁵ B. DESNICA, *Istorija kotarskih uskoka*, 374.

³⁶ MKRH, J. ALAČEVIĆ, "Keglević gradina", 3.

mogućnostima njezinih gospodara, geostrateškim značenjem u određenom povijesnom razdoblju te, u konačnici, gubitkom obrambene funkcije u korist one stambene. (Sl. 8.)

VI. GRADSKA JEZGRA

Gradska jezgra istodobno je najdojmljivija i najslabije očuvana cjelina čitava kompleksa. Njezini ostatci leže na najvišem dijelu položaja utvrde, na umjetno poravnanom strmom odsječku. Premda se od nje većim dijelom sačuvala tek branič-kula, na temelju starih tlocrta i konfiguracije terena možemo je opisati kao gorsku utvrdu približno bademastoga tlocrta okrenuta jednim šiljem prema jugu, a drugim u smjeru sjeverozapada. Dugačka je približno 24 m, a široka oko 11 m. Sastoji se od triju odvojenih dijelova različite namjene: branič-kule, palasa i vodospremnice. (Sl. 10.)

Najbolje očuvana građevina gradske jezgre, a ujedno i čitava kompleksa, jest branič-kula. Riječ je o masivno zidanoj troetažnoj ili dvokatnoj građevini (bez obrambene etaže), sačuvanoj u visini od približno 10 m, čiji zidovi u tlocrtu opisuju pravokutni trokut, dok su joj unutarnji kutovi zaobljeni.³⁷ Sjeverni zid sačuvan je u dužini od 9,5 m, zapadni zid 11 m, a temelji jugoistočnoga zida u dužini od 14 m. Nalazi se na sjevernom kraju gradske jezgre, na spoju njezina zapadnoga i istočnoga obrambenog zida.

Od nekadašnjih triju stranica kule danas su sačuvane zapadna duža i sjeverna kraća, međusobno položene pod pravim kutom, dok je djelomičan izgled treće, ujedno i najduže stranice, sačuvan u visini temelja, poznat tek iz starijih tlocrta i opisa. Cijelom dužinom sjeverne, ujedno i najkraće stranice, kula je okrenuta prema obrambenom jarku, a sjeverozapadnim šiljem u smjeru prilaza gradu i očekivana napada. S vanjske strane njezini zidovi pri temeljima imaju dosta naglašen nagib (škarpu), koji prema sredini visine lagano prelaze u okomicu, tako da su gornji dijelovi zidova kule gotovo okomiti. Za razliku od vanjskih, unutarnja su pročelja kule u donjem dijelu okomita, a pri vrhu zakošena prema unutrašnjosti kule. Riječ je o ostacima kupole kojom je unutrašnjost kule bila nadsvođena.

Vanjska pročelja kule zidana su od priklesana kamena kvadratnoga formata slaganog u pravilno uslojene redove različitih visina, dok je unutrašnjost zidova ispunjena lomljenim kamenom različitih dimenzija, međusobno povezanim obilnim

³⁷ Branič-kule trokutastoga tlocrta rijetkost su na hrvatskom prostoru. Osim Kegaljgrada, takve kule nalazimo tek u Krčingradu na Plitivicama i Velikoj kraj Požege.

količinama žbuke. Sudeći po ostacima žbuke u donjim dijelovima sjevernoga pročelja, možemo pretpostaviti da je čitava kula bila pokrivena tankim slojem žbuke.

Na svim se razinama kule nalaze četvrtaste rupe od skela i drvene stropne konstrukcije. Njihova je najveća gustoća na unutrašnjem licu zapadnoga zida. Raspoređene su u nekoliko pravilnih redova, čija međusobna širina iznosi približno 1,5 m, dok ih na unutrašnjem licu sjevernoga zida gotovo i nema. S obzirom na njihov raspored i gustoću, možemo pretpostaviti da dio tih rupa pripada ležajevima stropnih greda, koje su se jednim krajem naslanjale izravno na zapadni zid kule, a drugim krajem na danas nepostojeći zid.³⁸

Sjeverni i zapadni zid kule podjednake su debljine, u prosjeku 130 cm. Dok je zapadni zid bez otvora, dotle je sjeverni pri vrhu otvoren uskim prozorom koji zatvara manju nišu segmentnoga nadvoja. Za razliku od njih, jugoistočni je zid kule sačuvan tek u temeljnoj zoni. Zahvaljujući Alačeviću i Hennebergovu opisu i tlocrtu, danas znamo da je sve do 1930-ih bio sačuvan približno u visini postojećih zidova kule, da je bio otvoren jednim vratima i jednim manjim prozorom, dimenzija sličnih onom na sjevernome pročelju, kao i da je na istočnoj polovici njegova pročelja bio vidljiv otisak dvostrešnoga krovišta palasa.

Visina etaža kule je različita. Dok su prizemna etaža i etaža prvoga kata gotovo iste visine, dotle je treća gotovo za trećinu niža, što je posljedica urušavanja kupole koja joj je davala na visini.³⁹ Na mjestu spoja kupole i zapadnoga zida kule dijelom se sačuvao izlaz iz njezine unutrašnjosti na stražarsku stazu zaštićenu prsobranom, koja se proteže duž čitava njezina vrha, dok je na prsobranu sačuvano nekoliko kamenih zubaca. Na temelju postojećih ostataka ne možemo sa sigurnošću utvrditi jesu li oni ostatci kruništa ili visokoga prsobrana. Sudeći prema Paganovu crtežu, vjerojatnije se ipak radi o visokoj kamenoj ogradi.

Gotovo identičnu situaciju nalazimo na branič-kuli plemićkoga grada Kličevice kraj Benkovca, koja je također naknadno podignuta između 1453. i 1486. godine na

³⁸ Z. HORVAT, "Drvene konstrukcije na burgovima kontinentalne Hrvatske. II. dio", *Prostor*, god. 14, br. 2, Zagreb, 2006., 144 – 146.

³⁹ Na prostoru Dalmacije većina je kula bila presvođena kupolama. Tako ih nalazimo na branič-kuli Kličevice (1453.), Kapetanovoj kuli u Zadru (XIII. st.), velikoj kuli gradskog kaštela u Trogiru (1420. – oko 1430.), branič-kuli Peovica u Omišu itd. Vanja KOVAČEVIĆ, "Gradski kaštel u Trogiru – Prilog proučavanju fortifikacija ranog XV. st.", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, br. 42, Split, 2011., 95 – 120.

sjeveroistočnom uglu utvrde.⁴⁰ Premda tlocrtom različita od branič-kule Kegaljgrada,⁴¹ ove su dvije kule identične u gotovo svim ostalim detaljima. To se prvenstveno odnosi na kupolasti završetak kule, oblik prsobrana u vidu visoke ograde, postojanje škarpe ili strmog pokosa pri temeljima kule, ostataka četvrtastih rupa od skela na svim razinama kule, identične teksture vanjskih pročelja kule, izgled stražarske staze i braništa itd.

Osim na Kegaljgradu i Kličevici, neke od ovih elemenata nalazimo i na drugim utvrdama sjeverne Dalmacije, ali i u drugim dijelovima Hrvatske. Tako gotovo istovjetne fature zida nalazimo na Citadeli Starog Grada kraj Paga (druga pol. XIV. i prva pol. XV. st.), plemićkom gradu Slunju (druga pol. XIV. i poč. XV. st.), Gradcu ili Rovozniku kraj Vrbnika na otoku Krku (prijelaz XIII. u XIV. st.),⁴² Fortici kraj Omišlja na otoku Krku (XII. – XIII. st.), Prološcu kraj Imotskog i branič-kuli plemićkoga grada Brinja (prva četvrtina XV. st.),⁴³ dok slične škarpe ili strme pokose imamo u donjim dijelovima obrambenih zidova kaštela Citadele na jugoistočnom uglu utvrđenoga Zadra iz 1409. godine, na zadarskom kaštelu u sjeverozapadnom uglu grada, pregrađenom 1414. godine, te na kaštelu u Benkovcu iz druge polovine XV. stoljeća.⁴⁴ Ako pogledamo širi prostor, gotovo identične škarpe nalazimo i na

⁴⁰ Mislav Elvis LUKŠIĆ, "Pogranični prijepori između Mletačke Republike i knezova Krbavskih u drugoj polovini XV. stoljeća", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46, Zagreb – Zadar, 2004., 199 – 201; Karla GUSAR – Marin ČURKOVIĆ, *Utvrdna Kličevica. Rezultati arheoloških istraživanja 1990. godine*, Benkovac, 2011., 6 – 8.

⁴¹ Branič-kula Kličevica (prije Kličevac) ovalnog je tlocrta. K. GUSAR – M. ČURKOVIĆ, *Utvrdna Kličevica*, 7.

⁴² Premda se plemićki grad Gradac prvi put spominje 1307. godine, njegov je tlocrt i način zidanja gotovo identičan jezgri plemićkoga grada Slunja sagrađenog nešto prije 1390. godine, kada se prvi put spominje u dokumentima. Na temelju toga možemo pretpostaviti da su Krčki knezovi tijekom XIV. st. na mjestu starije utvrde sagradili novu, kojoj pripadaju današnji ostatci.

⁴³ Milan KRUHEK – Z. HORVAT, *Stari grad Slunj*, Zagreb, 1993., 33 – 34; Z. HORVAT, "O izgledu srednjovjekovnoga zida na primjerima nekih građevina u kontinentalnoj Hrvatskoj", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 12., Zagreb, 1986., 179 – 192; Z. HORVAT, *Strukture gotičke arhitekture*, Zagreb, 1989., 45 – 46; Ranko STARAC, "Rezultati prve etape arheoloških istraživanja frankopanskog kaštela Gradec na o. Krku", *Krčki zbornik*, sv. 2, Krk, 1996., 225 – 232; Emil HILJE, *Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Pagu*, Zadar, 1994., 120; R. STARAC, "Fortičina", *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2/2005., Zagreb, 2006., 258 – 259.

⁴⁴ Nada KLAJČIĆ – Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar, 1976., 504 – 506; Tomislav RAUKAR – I. PETRICIOLI – Franjo ŠVELEC – Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom 1409 – 1797*, Zadar, 1997., 129 – 130; Alenka SABLJAK, "Izveštaj o konzervatorskim radovima na Kaštelu u Benkovcu", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 2-3, Zagreb,

velikoj branič-kuli kaštela u Jajcu, koji se prvi put spominje 1396. u naslovu njezina gospodara Hrvoja Vukčića Hrvatinića.⁴⁵ Stoga na temelju stilskih karakteristika i arhitektonskih detalja, gradnju branič-kule Kegaljgrada možemo široko datirati u drugu polovinu XIV. i prvu polovinu XV. stoljeća. Što se tiče njezine funkcije, riječ je o branič-kuli namijenjenoj samo obrani u slučaju napada i opsade.⁴⁶

Za razliku od branič-kule koja je većim dijelom sačuvana gotovo do krova, palas je u potpunosti nestao. Unatoč tome, zahvaljujući trudu istraživača, danas znamo da se nalazio na sjeveroistočnoj strani jezgre, na mjestu odakle je pristup utvrdi zbog strmih padina bio nemoguć. Sa sjeverne strane naslanjao se na istočnu polovicu danas nestaloga jugoistočnog zida branič-kule, dok je čitavom svojom dužinom nalegao na sjevernu polovicu istočnoga obrambenog zida gradske jezgre. Na temelju Hennebergova tlocrta i opisa danas znamo da je predstavljao dvokatnu građevinu izdužena trapezastog tlocrta (9 x 5 m) pokrivenu dvostrešnim krovom, čiji je otisak još u Hennebergovo vrijeme bio vidljiv na ostatcima kule. S obzirom na smještaj iznad gotovo okomitih stijena i okrenutost prema koritu Zrmanje, možemo pretpostaviti da je istočno pročelje palasa moglo biti prema toj najzaštićenijoj strani gradske jezgre otvoreno većim prozorima.⁴⁷

Svaka utvrda morala je imati riješeno pitanje vodoopskrbe pa tako i Kegaljgrad. Njegova se vodospremnica nalazila na jugoistočnom dijelu jezgre, na zapadnom obrambenom zidu u neposrednoj blizini južnoga ugla utvrde. Mada se danas od nje

1976./77., 207 – 220; Pavuša VEŽIĆ, "Rezultati istraživanja na prostoru Citadele u Zadru", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 16, Zagreb, 1996., 7 – 42; K. GUSAR – Dario VUJEVIĆ, "Prilog poznavanju utvrde Citadela u Zadru – istraživanje Barbakana 2008. godine", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, br. 26, Zagreb, 2009., 219 – 246.

⁴⁵ Đoko MAZALIĆ, "Stari grad Jajce", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s., god. 7, br. 7 Sarajevo, 1952., 59 – 100; Đuro BASLER, "Konzervacija južnog zida tvrđave u Jajcu", *Naše starine*, br. 6, Sarajevo, 1959., 121 – 134; Ivo BOJANOVSKI, "Sokol na Plivi", *Naše starine*, br. 13, Sarajevo, 1972., 41 – 69; Krešimir REGAN, *Bosanska kraljica Katarina. Pola stoljeća Bosne (1425. – 1478.)*, Zagreb, 2010., 102 – 108.

⁴⁶ Prema Horvatu, branič-kule prema njihovim namjenama možemo "podijeliti u tri grupe: 1. obrambene branič-kule, kojima je isključiva namjena obrana za slučaj napada i opsade; 2. stambeno-obrambene branič-kule koje su nešto većih tlocrta, a služile su i za obranu i za sigurno stanovanje; 3. ulazne branič-kule polivalentne namjene: obrana – ulaz u burg – stanovanje – simbol statusa. Ove su kule građene na mjestu ulaza u burg, kao najranjivijeg dijela burga." Z. HORVAT, "Branič-kule na burgovima kontinentalne Hrvatske od 13. do 15. stoljeća", *Prostor*, god. 15, br. 1, Zagreb, 2007., 28 – 29.

⁴⁷ Jedno od temeljnih pravila projektiranja jest da stambeni prostor mora biti osunčan.

očuvalo tek polukružno udubljenje usječeno u strmi odsječak, njezin tlocrt uspješno je rekonstruirao Henneberg na svojoj skici Kegaljgrada, a njezin izgled Pagano. Riječ je o kružnoj građevini približnoga promjera 4 m, koja je svojom istočnom polovicom bila ukopana u živu stijenu, dok joj je zapadna polovica bila zazidana te iskorištena kao podnožje visoke i vitke okrugle kule pokrivene stožastim krovom. Njezin je položaj nedaleko od južnog ugla utvrde vrlo dobro izabran jer je s jedne strane omogućavao usmjeravanje slivnih voda sa svih građevina jezgre upravo prema njoj, čime je bilo osigurano njezino trajno punjenje svježom vodom, a s druge strane omogućavao je bolju zaštitu gradske jezgre sa zapadne strane, odakle je pristup utvrdi prije gradnje utvrđena predgrađa bio najlakši.

Gotovo identičnu situaciju nalazimo i na plemićkom gradu Okiću, gdje je vodospremnica također bila podignuta na izbočenu položaju za zaštitu jugoistočnoga ugla grada i za nadzor prilazne staze.⁴⁸ Za razliku od kegaljgradske, pretpostavlja se da je okićka vodospremnica završavala braništem u visini obrambenih zidova okićke jezgre.

S obzirom da je osiguranje veće količine pitke vode bio preduvjet obrane svake utvrde, gradnju kegaljgradske vodospremnice treba datirati u vrijeme njezina utemeljenja, odnosno u drugu polovinu XIV. st., kada se ova utvrda prvi put spominje u dokumentima. Je li iznad nje istodobno bila sagrađena okrugla kula ili je ona plod kasnijeg vremena, ne možemo, na žalost, ničim potvrditi ili opovrgnuti. Slično je i s obrambenim zidovima gradske jezgre koji su sasvim nestali te njihov smjer kretanja možemo približno odrediti prateći crtu kamenih litica. No ono što je sigurno jest da je zapadni obrambeni zid na potezu između branič-kule i kule vodospremnice imao krunište.

Prema malobrojnim ostacima, na ovom stupnju poznavanja Kegaljgrada ne možemo odrediti ni položaj ni izgled gradskih vrata. Tek na temelju analogija s drugim kasnosrednjovjekovnim utvdama možemo pretpostaviti da su bila smještena uz kulu vodospremnice kao u Okiću. Budući da se u gradsku jezgru Kegaljgrada danas može stići tek penjanjem po nevisokim, ali strmim stranicama na padinama (nigdje nisu vidljivi otisci pristupne staze ili u kamenu živac uklesanih stuba), čini se da se je jezgri pristupalo preko drvene konstrukcije sa stubištem, koja je s gradskom jezgrom bila spojena pokretnim mostom.⁴⁹

⁴⁸ Drago MILETIĆ, "Plemićki grad Okić", *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, br. 13, Zagreb, 1987., 105 – 106.

⁴⁹ Povišene ulaze nalazimo gotovo na svim plemićkim gradovima u Hrvatskoj. Z. HORVAT, "Ulazi u burgove 12. – 15. st.", *Prostor*, god. 6, br. 1-2, Zagreb, 1998., 47 – 50.

VII. UTVRĐENO PREDGRAĐE

Utvrdeno predgrađe je, uz branič-kulu, najbolje očuvana cjelina čitava kompleksa. Njegovi obrambeni zidovi u cijelosti opasuju prostor zapadno i jugozapadno od gradske jezgre u obliku nepravilna izdužena trapezoida. Izuzetak je južna strana, gdje su u cijelosti nestali pa njihov smjer pružanja možemo tek pretpostaviti na temelju konfiguracije terena. Utvrđeno predgrađe leži na položenu terenu koji se od gradske jezgre na istoku isprva blago, a potom relativno strmo spušta prema zapadu. Iz tog je razloga prostor uz zapadni vanjski i unutrašnji obrambeni zid djelomično nasut te je zapadna strana strmoga kamenog poluotoka na umjetan način pretvorena u tri platoa (terase), odnosno tri djelomično zaravnjena dvorišta s međusobnom visinskom razlikom od nekoliko metara, od kojih svaki čini zaokruženu utvrđenu cjelinu.

Gledajući s istoka prema zapadu, prva se terasa predgrađa nalazi tik do gradske jezgre. Sa sjeverne, zapadne i južne strane opasana je obrambenim zidom koji sa zapadnom padinom stijene, na kojoj leži gradska jezgra, zatvara malo pravokutno dvorište dugo oko 14 m i široko oko 8 m. Na spoju sjevernoga i zapadnoga zida nalaze se ostatci manje kvadratne kule, kroz koju se odvijala komunikacija između druge i treće terase, odnosno između sjevernoga (vanjskoga) dvorišta predgrađa i njegova južnog (unutrašnjeg) dvorišta. Od kule su sačuvani tek donji dijelovi zapadnoga i istočnoga zida, koji su u njoj flankirali prolaz širok tek jedan metar. S obzirom na njezinu širinu možemo zaključiti da je bila namijenjena pješačkom prometu te da su se, primjereno tome, gospodarske građevine Kegaljgrada morale nalaziti u sjevernom dvorištu, koje je ujedno bilo i najveće.

Na žalost, na ovom stupnju poznavanja ostataka obrambenih zidova ne možemo ništa kazati o izgledu ovog dijela Kegaljgrada, no na temelju njegova položaja u odnosu na gradsku jezgru i predgrađe možemo pretpostaviti da je ovo dvorište imalo funkciju barbakana, odnosno dodatne zaštite pristupa gradskoj jezgri.

Iz barbakana je kroz zapadni obrambeni zid vodio prolaz na drugu i nekoliko metara nižu terasu, odnosno u južno dvorište predgrađa, čiji su obrambeni zidovi zatvarali prostrano dvorište gotovo pravokutna tlocrta izdužena u smjeru sjever – jug. (Sl. 11.) Dok istočnu polovicu dvorišta čine blage padine na kojima leži barbakan, dotle je zapadna polovica gotovo u cijelosti u istoj razini. Od sjevernog dvorišta odvojena je obrambenim zidom, koji čitavo predgrađe dijeli na gotovo dva jednaka dijela.

U sjeverozapadnom uglu južnoga dvorišta nalaze se ostatci dvokrilne građevine, naslonjene na zapadni i sjeverni obrambeni zid južnoga dvorišta. Prema Paganu, bila je pokrivena dvostrešnim krovom, a sudeći prema tlocrtnim skicama Dyggvea i Henneberga, dijelila se na dvije velike pravokutne prostorije (sjevernu i južnu) između kojih se nalazila manja kvadratna prostorija. Danas su vidljivi tek ostatci one naslonjene na sjeverni obrambeni zid južnoga dvorišta. Premda se na temelju opisanih ostataka ne može sa sigurnošću utvrditi visina ove građevine, na osnovi Paganova crteža možemo pretpostaviti da njezini zidani dijelovi nisu bili viši od šetnice obrambenih zidova na koje se naslanjala.

Što se tiče prozora i vrata, Henneberg je ucrtao tek prag vrata na istočnom zidu sjeverne prostorije te dvije strijelnice na zapadnom obrambenom zidu, od kojih jedna još uvijek postoji u južnoj prostoriji građevine. S obzirom na pad terena, možemo pretpostaviti da je ova građevina mogla imati još i podrumsku etažu podignutu radi niveliranja njezine prizemne etaže s dvorištem. Prema smještaju građevine i njezinoj veličini, možemo pretpostaviti da su to ostatci još jednog palasa, koji svojim dimenzijama gotovo dvostruko premašuje površinu palasa gradske jezgre.

Iz južnog dvorišta vodio je kroz manju kulu put na treću terasu, odnosno u sjeverno dvorište nepravilnoga trapezastog tlocrta s tri strane omeđeno obrambenim zidovima, dok ga s četvrte, istočne strane, omeđuje strmi kameni odsječak gradske jezgre. Najbolje se sačuvao sjeverni obrambeni zid. (Sl. 12.) Otvoren je sa šest puškarnica, od kojih su se u cijelosti sačuvale četiri. Svaka se od njih sastoji od uskoga kamenoga okvira te niše, čije se bočne strane ljevkasto sužavaju prema okviru. Gledajući sa zapada, prve su dvije puškarnice flankirale glavnu ulaznu kulu, od koje su se sačuvala dva bočna zida dugačka približno 3 m. Sa zapadne i istočne strane oni su omeđivali prolaz kroz kulu širok tek 1,5 m.

Unatoč slaboj očuvanosti, danas znamo da je ulazna kula bila manja građevina pravokutne, gotovo kvadratne osnove, da je njezino vanjsko pročelje sagrađeno u istoj razini sa sjevernim pročeljem vanjskoga obrambenog zida te da ju je Pagano nacrtao gotovo dvostruko višom od obrambenih zidova na koje se naslanjala. U nju se ulazilo kroz polukružna vrata te je završavala kruništem. S obzirom da gotovo identična rješenja nalazimo kod kaštela Vitturi, Cippico, Cambi, Stafileo ili Kaštilca u današnjim Kaštelima kraj Splita, kao i kod ulazne kule Garić-grada (početak XVI. st.), možemo pretpostaviti da je i ova ulazna kula bila otvorena prema dvorištu.⁵⁰

⁵⁰ Kule vanjskih obrambenih zidova, uključujući i ulazne kule, u načelu su se gradile bez unutrašnje stranice, kako u slučaju pada prvog ili vanjskog prstena zidina ne bi poslužile

Iako na temelju postojećih ostataka ne možemo sa sigurnošću utvrditi je li i iznad njena ulaza postojao obrambeni erker ili breteš, ne možemo odbaciti ni tu pretpostavku. Unutar sjevernoga dvorišta, na padinama ispod gradske jezgre sačuvan je zid u nastavku istočne bočne stranice ulazne kule. S obzirom na položaj, moguće je da je pripadao potpornom zidu koji je sprječavao prelijevanje materijala s padina dvorišta na njegov ravniji dio. Osim njega, na padini između potpornog zida i gradske jezgre postojala je jedna manja građevina, od koje je u vrijeme Hennebergova posjeta ovome lokalitetu bio vidljiv tek sjeverozapadni ugao. Danas je i taj ugao u cijelosti zatrpan naslagama šute pa ga nismo bili u mogućnosti detaljnije analizirati. Možemo pretpostaviti da se radi o ostatcima zidanoga gospodarskog objekta (primjerice, štale), s obzirom da je prolaz iz sjevernog dvorišta u južno, sudeći prema širini vrata, bio namijenjen isključivo prolasku pješaka.

Zahvaljujući dobro sačuvanim puškarnicama, koje su gotovo identične puškarnicama na obrambenim zidovima i kulama kaštela u Ražancu iz 1507. godine, te vrlo sličnim puškarnicama na sjevernom obrambenom zidu utvrde Starigrad iznad Omiša, obnovljenom između 1524. i 1534. godine,⁵¹ gradnju ovoga dijela predgrađa Kegaljgrada možemo smjestiti u prvu četvrtinu XVI. st., u vrijeme kada je njime gospodario Petar II. Keglević, istaknuti protuosmanski borac te kasniji jajački (1521. – 1522.) i hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban (1537. – 1542.).⁵² U tom se razdoblju na širem zadarskom prostoru, ali i u drugim dijelovima Dalmacije i Hrvatske, pod sve jačim pritiskom Osmanlija velikom brzinom grade ili obnavljaju različite obrambene građevine.⁵³ Jedna od najosnovnijih karakteristika tih građevina jest nevelika debljina zidova i nelijepa faktura zida, što je posljedica neurednoga zidanja

neprijatelju kao zaklon i ishodište za navalu na unutrašnji obrambeni prsten. Takva rješenja nalazimo na ulaznoj kuli Kaštilca u Kaštel Gomilici, kaštela Cippico u Kaštel Starome, kaštela Stafilea u Kaštel Štafiliću, vanjske utvrde Garić-grada, ali i na obrambenom stupu Ozalj-grada, podignutom za zaštitu pristupa ulaznome kompleksu. Katja MARASOVIĆ, "Kaštel-Gomilica, nova istraživanja i planovi uređenja", *Kaštelanski zbornik*, 5, Kaštela, 1996., 173 – 192; Vjeko OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, Kaštela, 2001., 151 – 199; K. MARASOVIĆ, "Kaštel Cipiko u Kaštel Starome", *Prostor*, god. 19, br. 1, Zagreb, 2011., 30 – 41.

51 V. KOVAČEVIĆ, "Omiška tvrđava Starigrad", *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, br. 25, Split, 1985., 168 – 169.

52 Dino MUJADŽEVIĆ i Maja KATUŠIĆ, "Keglević, Petar", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7, Zagreb, 2009., 232 – 233.

53 Z. HORVAT, "O izgledu srednjovjekovnoga zida", 184; Z. HORVAT, *Strukture gotičke arhitekture*, 46; E. HILJE, "Gradnja kaštela", 120.

lomljenkom različitim veličina i oblika. Nevelika širina bedema, uz Paganov crtež utvrde, pomaže nam u rekonstrukciji izgleda njihovih gornjih dijelova, koji su završavali jednostavnim kruništem s pravokutnim zupcima, dok je stražarska staza bila izvedena od drva kao posebna konzolna konstrukcija naslonjena na unutrašnja pročelja.⁵⁴ Gotovo identična rješenja nalazimo i na drugim utverdama onoga vremena, među kojima se posebno ističe kaštel u Benkovcu te kašteli Vitturi, Cippico, Cambi, Staffileo ili Kaštilca u današnjim Kaštelima kraj Splita.⁵⁵

VIII. ZAKLJUČAK

Iako leži na vrhu strmoga kamenog poluotoka koji s tri strane oblikuje rijeka Zrmanja, plemićki grad Kegalj (Kegaljgrad) pripada tipu visinskoga plemićkoga grada (burg) s dominantnim položajem i dalekim pogledom na velebitsko Podgorje i sjeverne dijelove Bukovice. Premda bez čišćenja terena, odnosno u dijelovima nužnoga arheološkog iskopavanja, danas nije moguće izraditi njegovu točniju i potpuniju tlocrtnu sliku, komparativnom se analizom postojeće tlocrtno situacije s povijesnim opisima, crtežima i planovima, rekonstrukcijom smjera pružanja pojedinih zidova logikom gradnje i konfiguracije, analogijama te analizom strukture zidova može u izvjesnoj mjeri riješiti problem nastanka njegovih pojedinih cjelina, a time i ugrubo rekonstruirati razvoj ove utvrde tijekom kasnoga srednjega vijeka. (Sl. 13.)

Najstarijoj razvojnoj fazi Kegaljgrada pripadaju ostatci gradske jezgre, izgrađene najkasnije polovinom XIV. stoljeća, budući da se isti neizravno spominje 1365. godine u nazivu posjeda na kojemu leži. S obzirom na tu činjenicu, izgledno je kako je njezin osnivač bio Kegalj, po kojemu su utvrda i posjed nosili ime. U prilog ovoj dataciji ide i njezin poligonalni ili 'bademasti' tlocrt, karakterističan za plemićke gradove srednjovjekovne Hrvatske XIII. i XIV. stoljeća, kao i smještaj utvrde na istaknutoj prirodnoj ili, prokopavanjem poprečne grabe, umjetno stvorenoj kamenoj gromadi.⁵⁶ Na taj su način bokovi jezgre bili osigurani jakim prirodnim strminama, dok se neprijateljski napad dočekivao na užoj strani kompleksa, otkud je pristup

⁵⁴ Takve konstrukcije prisutne su na obrambenim zidovima utvrđenih građevina u drugoj polovini XV. i tijekom čitava XVI. stoljeća. Nalazile su se, primjerice, na obrambenim zidovima grada Senja, biskupske utvrde u Đakovu, utvrde u Iloku, kaštelima u današnjem Gradu Kaštelu itd.

⁵⁵ K. MARASOVIĆ, "Kaštel-Gomilica", 173 – 192; K. MARASOVIĆ, "Kaštel Cipiko", 30 – 41; V. OMAŠIĆ, *Kaštela od prapovijesti*, 151 – 199.

⁵⁶ M. KRUEK i Z. HORVAT, *Stari grad Slunj*, Zagreb, 1993., 34; Z. HORVAT, "Pozicije burgova", 27 – 28.

utvrđi bio najlakši. Obično se ta strana utvrde dodatno utvrđivala branič-kulom, kao što je to slučaj i kod Kegaljgrada. Sudeći prema njezinim stilskim karakteristikama, to se dogodilo tijekom prve polovine XV. stoljeća.

Tako smo se približili drugoj građevinskoj fazi Kegaljgrada. Premda je branič-kula Kegaljgrada podignuta na srednjovjekovni način, na najugroženijem mjestu utvrde i šiljem okrenuta prema jedino mogućem prilazu utvrđi, zatvorenost njezinih zidinih ploha i skošenost njezina podnožja (škarpa) već najavljuje nove, renesansne ideje u obrambenom graditeljstvu.⁵⁷ Naime, ona već pokazuje neke karakteristike renesansnoga polubastiona. Njezina uloga nije bila u sprječavanju prilaska visokih pokretnih drvenih tornjeva utvrđi radi "razbijanja zidina *ovnom* i uskakanja na vrh zidina",⁵⁸ već u onemogućavanju djelovanja neprijateljske artiljerije po jezgri utvrde sa susjedne strane obrambenoga jarka i položaja duž prilazne staze s jedne strane, a s druge strane u otvaranju mogućnosti da branitelji s vrha njezinih zidova imaju nadzor nad svakim dijelom prostora sjeverno od Kegaljgrada, a da se pri tome ne izlažu neprijatelju. Samim se time otvara mogućnost da je njezina unutrašnjost mogla biti ispunjena zemljom radi amortizacije udara topovskih kugli, kao što je to slučaj s kulom u Ražancu.⁵⁹

Budući da smo vrijeme njezine gradnje ugrubo datirali u polovinu XV. stoljeća, investitori ovako velikoga i skupoga poduhvata bili bi Šimun Keglević (spominje se 1444. – 1494.) i njegova majka Klara (spominje se od 1444.), koji se upravo u vrijeme gradnje branič-kule sukobljavaju s kraljevskim Vlasima i vode sporove oko posjeda nekoliko sela i pripadajuće zemlje.⁶⁰

Premda smo uoči istraživanja bili mišljenja da su obrambena dvorišta predgrađa bila sagrađena u nekoliko vremenski odvojenih građevinskih faza tijekom druge polovine XV. i prve četvrtine XVI. stoljeća, analiza strukture zidova, sačuvanih puškarnica te rasporeda pojedinih građevina pokazuju kako je čitavo predgrađe nastalo prema jedinstvenome projektu početkom XVI. stoljeća, no vjerojatno u nekoliko podfaza izvedbe s obzirom na veličinu pothvata. Nema sumnje da su prvo

⁵⁷ Slavko ŠTERK, "Osnovni napredak umijeća utvrđivanja", *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. 39, br. 1/2, Zagreb, 1990., 3 – 4.

⁵⁸ Z. HORVAT, "Branič-kule", 28.

⁵⁹ E. HILJE, "Gradnja kaštela", 129.

⁶⁰ Spor s Vlasima trajao je uz prekide od 1435. do 1489. godine. V. KLAIĆ, *Acta Keglevichiana*, 9 – 39; Jakov STIPIŠIĆ i Miljen ŠAMŠALOVIĆ, "Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije", *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, br. 3, Zagreb, 1960., 636 – 638.

bili sagrađeni zidovi oko istočnoga i južnoga dvorišta, što je omogućilo gradnju novoga palasa u sjeverozapadnom kutu južnoga dvorišta, a potom je uslijedila gradnja bedema oko sjevernoga dvorišta. S obzirom na izrazito vojnički karakter predgrađa – što se ponajbolje vidi iz dobro osmišljenoga sustava zaprječivanja slobodnoga prilaza gradskoj jezgri kroz čak tri dvorišta i troja utvrđena vrata, ne računajući pri tome četvrta vrata u zidovima jezgre – kao graditelj ovog dijela Kegaljgrada logično se nameće Petar II. Keglević. On je bio prekaljeni protuosmanski ratnik, koji je svoju političko-vojnu karijeru započeo još kao mladić 1513. godine u službi hrvatskog podbana Baltazara I. Batthyányja, da bi je nastavio kao kapetan konjaništva Jajačke banovine (1510. i 1521. – 1526.) i njezin ban (1521. – 1522.). Da je Petar izvrsno poznao suvremena dostignuća obrambenoga graditeljstva, dodatno nam potvrđuje njegova moderna pregradnja plemićkog grada Kostela između 1523. i 1530. godine, dakle u vrijeme kada je izgubio svoju matičnu utvrdu na Zrmanji.⁶¹ (Sl. 14.)

Kegaljgrad je u razdoblju prevladavajuće uporabe hladnoga oružja bio snažno uporište obitelji Keglević u borbi za proširenjem njihova vlastelinstva na štetu vlaških susjeda. No, u XV. st. situacija se bitno izmijenila na štetu sigurnosti utvrde. S pojavom i širenjem vatrenoga oružja na hrvatskim prostorima krajem XIV. i početkom XVI. st. te jačanjem njegove probojne snage, Kegaljgrad je postao sve izloženiji njegovu razornom učinku s okolnih položaja, što se posebno odnosi na kamenu visoravan kojom mu se pristupa sa sjeverne strane.

Keglevići su ozbiljno pristupili tom problemu ojačavši obrambene zidove utvrde najmanje dva puta. Prvi put su ih ojačali polovinom XV. stoljeća dogradnjom snažne branič-kule, a drugi put u prvoj četvrtini XVI. stoljeća, kada se podiže utvrđeno predgrađe. Iako tim dogradnjama Kegaljgrad nije bio pretvoren u artiljersku tvrđavu poput Vrane, Karina, Nadina ili Novigrada, njegovi su se gospodari, u očekivanju osmanske navale na Bukovicu i Ravne kotare, trudili prilagoditi ga uvjetima ratovanja vatrenim oružjem. Gradeći snažne branič-kule, Keglevići su gradsku jezgru zaštitili od izravnog djelovanja neprijateljske artiljerije, dok su podizanjem triju utvrđenih dvorišta spriječili mogućnost iznenadnoga neprijateljskoga prodora u središte svoje rezidencije, a samim time i mogućnost brzog pada utvrde nakon proboja vanjskoga obrambenog sustava.

⁶¹ Drago MILETIĆ, "Plemićki grad Kostel", *Kaj*, god. 30, br. 3/4, Zagreb, 1997., 74 – 75.

Mada je skromnost u izvedbi rezidencijalnih stambenih prostorija Kegaljgrada u suprotnosti s društvenim statusom Keglevića, koji su se tijekom XV. i početkom XVI. stoljeća ubrajali u gornji sloj hrvatskoga dobrostojećeg plemstva, odnosno srednjega plemstva prema shvaćanju tradicionalne historiografije,⁶² njihova skromnost nije posljedica njihove neimaštine, već vrijednosnoga shvaćanja funkcije ovog kompleksa. Naime, on je prvenstveno bio namijenjen zaštiti života članova ove obitelji i njihovih podložnika, dakle njihovoj obrani, a tek potom ugodnom stanovanju. Stoga nam ostatci Kegaljgrada – napuštenoga uoči osmanske navale na Pozrmanje tijekom 1520-ih i procesa masovne pojave pregradnje plemićkih gradova na hrvatskome prostoru pod utjecajem renesanse⁶³ – upotpunjuju spoznaju o skromnome standardu stanovanja dobrostojećeg plemstva XV. stoljeća, koja je potpuno oprječna široko prihvaćenu dojmu o raskoši srednjovjekovnih plemićkih i velikaških rezidencija nastalom pod utjecajem Hollywooda. Naime, srednjovjekovno dobrostojeće plemstvo nije živjelo u velikim palačama, već u skromnim građevinama, koje su bile tek neznatno bolje uređene od drugih građevina unutar njihovih utvrda.

O tome nam ponajbolje svjedoče ostatci plemićkoga grada Kostela u Hrvatskom zagorju. Njega je 1523. godine, neposredno uoči napuštanja ili pada Kegaljgrada pod osmansku vlast, kupio Petar II. Keglević (umro u Kostelgradu, 1554. ili 1555.). Budući da mu je namijenio ulogu novoga obiteljskoga sjedišta, između 1523. i 1530. godine pregradio ga je u modernu utvrđenu renesansnu rezidenciju. Te je radove, među ostalim, obilježilo rušenje staroga gotičkoga palasa, koji je bio zamijenjen velikom dvokrilnom dvokatnom palačom, čiji impozantni ostatci još uvijek ostavljaju snažan dojam na posjetitelje ovog lokaliteta.

62 Riječ je o obiteljima koje su najčešće posjedovale jednu utvrdu kao obiteljsko sjelo na srednje velikom vlastelinstvu, za razliku od visokoga svjetovnog (Frankopani, Nelipčići, Kurjakovići) i crkvenog plemstva (zagrebački biskup), koji su posjedovali po nekoliko desetaka utvrda na vlastelinstvima veličine današnjih hrvatskih regija. Primjerice, Frankopani su gospodarili gotovo čitavim kopnenim dijelom Hrvatskog primorja, Gorskim kotarom i zapadnom Likom, dok su Kurjakovići vladali sjevernom i istočnom Likom te velikim dijelovima sjeverne Dalmacije i podvelebitskog primorja. Ivan JURKOVIĆ, "Ugrinovići od Roga – raseljena obitelj plemenitog roda Šubića bibrirskih za trajanja osmanske ugroze", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, br. 26, Zagreb, 2008., 71 – 85.

63 Pregradnju plemićkih gradova u XVI. st. karakterizira dogradnja baterijskih kula i niza novih stambenih prostorija uz srednjovjekovne obrambene zidove, koje su s unutrašnje strane bile povezane arkadnim trijemovima. Kao najljepši primjeri ovoga procesa nameću nam se plemićki gradovi Susedgrad, Samobor, Veliki Tabor, Trakošćan, Stari grad u Varaždinu itd.

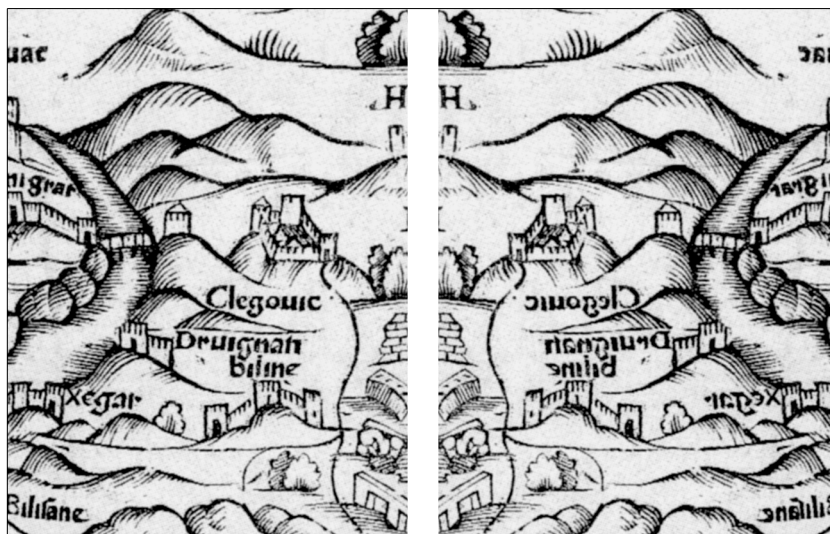
K. Regan ♦ Plemički grad Kegalj (Kegaljgrad)

Budući da se još za života posljednjega gospodara Kegaljgrada temeljito promijenila kvaliteta stanovanja hrvatskoga srednjeg plemstva, kojemu su bez sumnje pripadali i Keglevići, ostatci njihove matične rezidencije na Zrmanji daju nam vrlo vrijedne podatke o stanovanju i svakodnevnu životu na prostoru srednjovjekovne Hrvatske tijekom XIV. i XV. stoljeća, a samim time vrijedan su izvor u istraživanju ove problematike.

ILUSTRACIJE

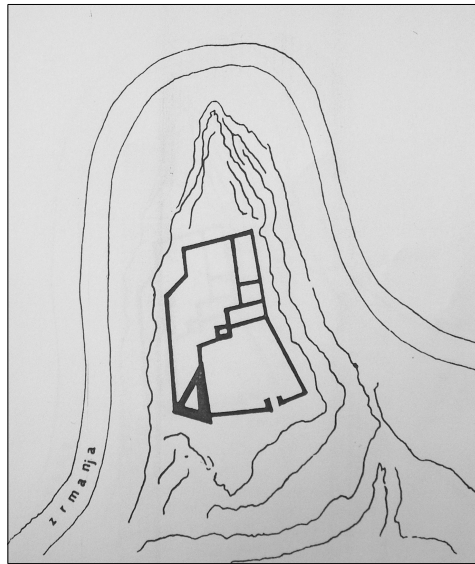


Sl. 1. Kegaljgrad gledan s juga

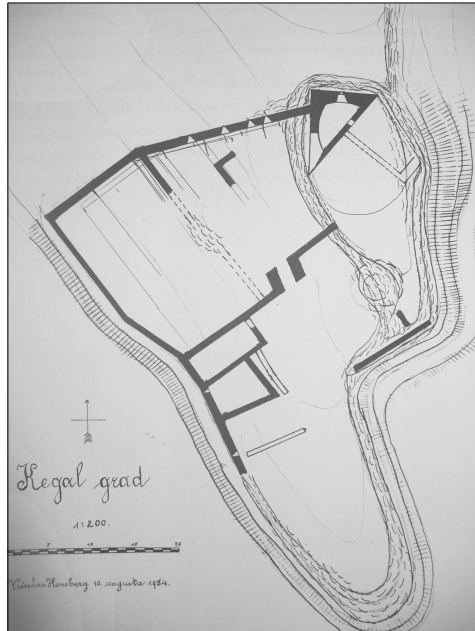


Sl. 2. Kegaljgrad na zemljovidu Mattea Pagana, 1522. (izvornik lijevo, negativ desno)

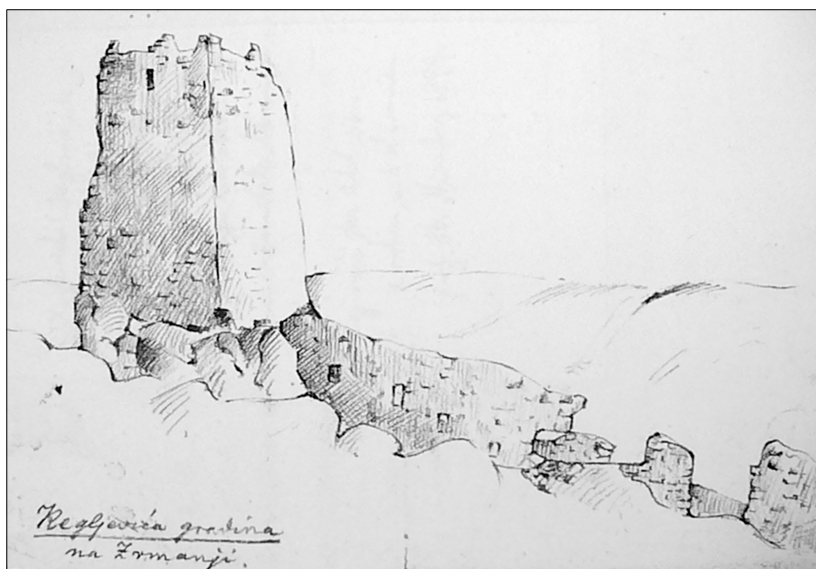
K. Regan ♦ Plemićki grad Kegalj (Kegaljgrad)



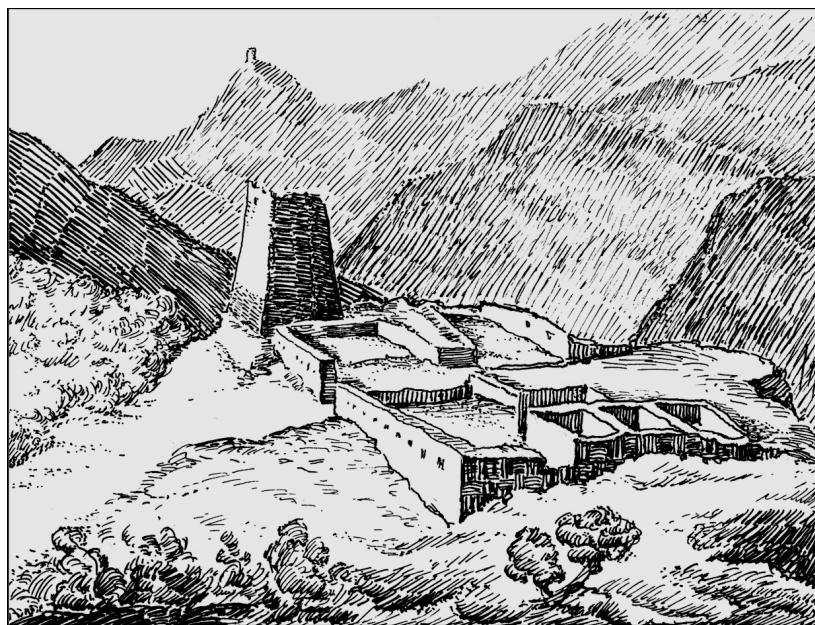
Sl. 3. Tlocrt Kegaljgrada (Eynar Dyggve, između 1929. i 1931.)



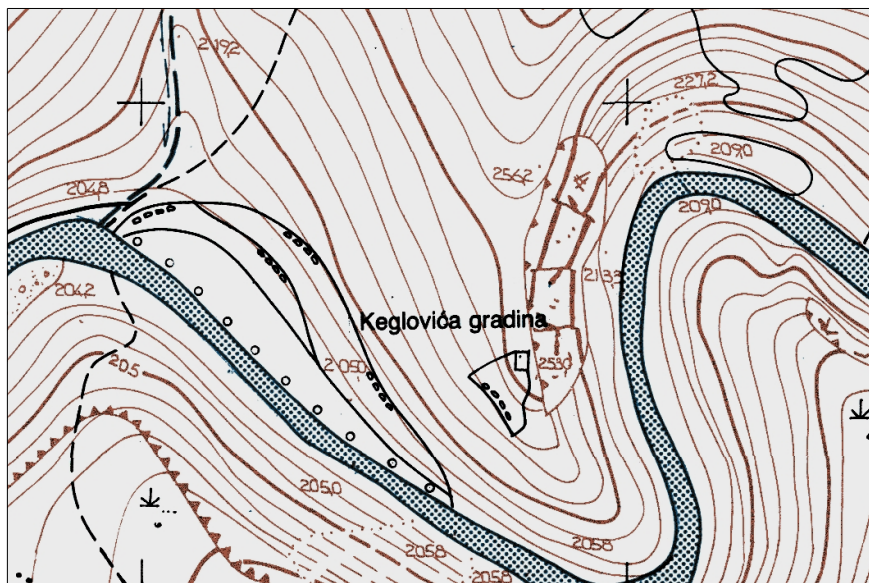
Sl. 4. Tlocrt Kegaljgrada (Većeslav Henneberg, 1934.)



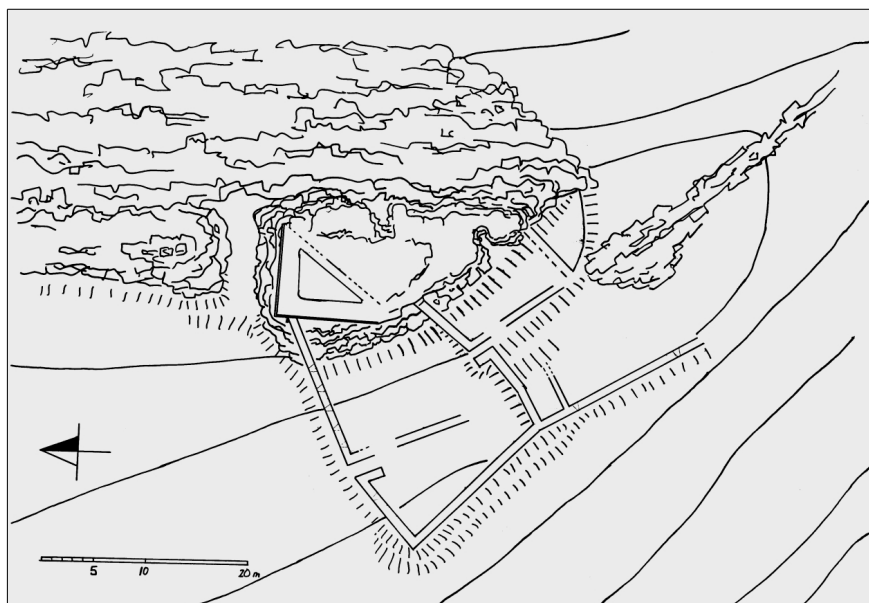
Sl. 5. Crtež Kegajgrada gledana sa sjeverozapada
(nepoznati autor, između 1929. i 1934.)



Sl. 6. Crtež Kegajgrada gledana sa sjevera (nepoznati autor, između 1929. i 1934.)



Sl. 7. Temeljna državna karta Ervenik 18 – isječak
(Državna geodetska uprava, 1:5000)



Sl. 8. Kegaljgrad, skica tlocrta prema današnjim ostacima

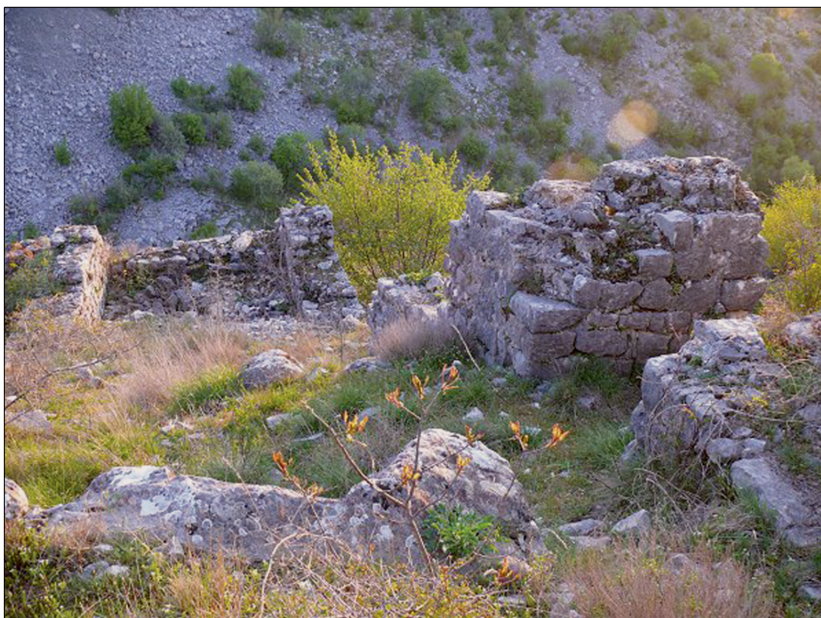


Sl. 9. Kegaljgrad gledan s jugoistoka (N. Milčić, 1970-ih)

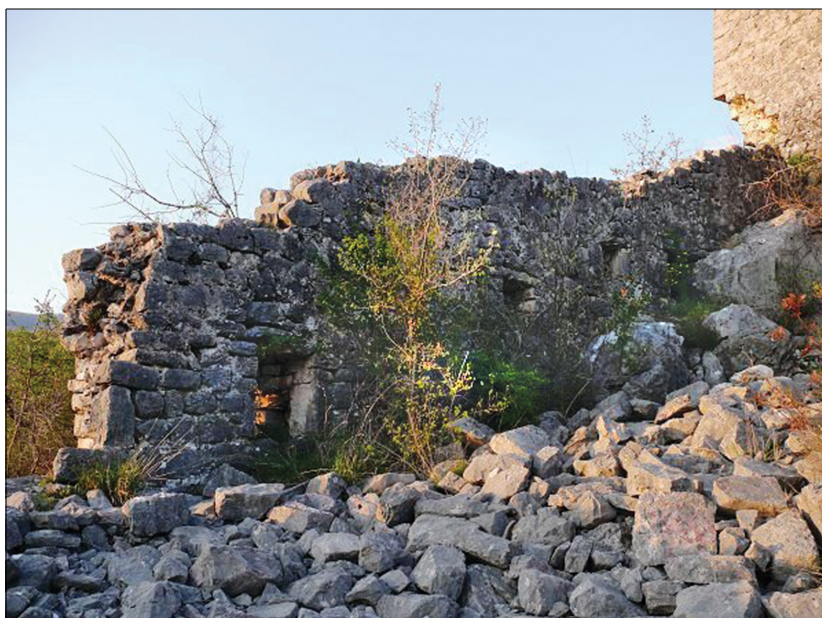


Sl. 10. Kegaljgrad gledan s istoka (N. Milčić, 1970-ih)

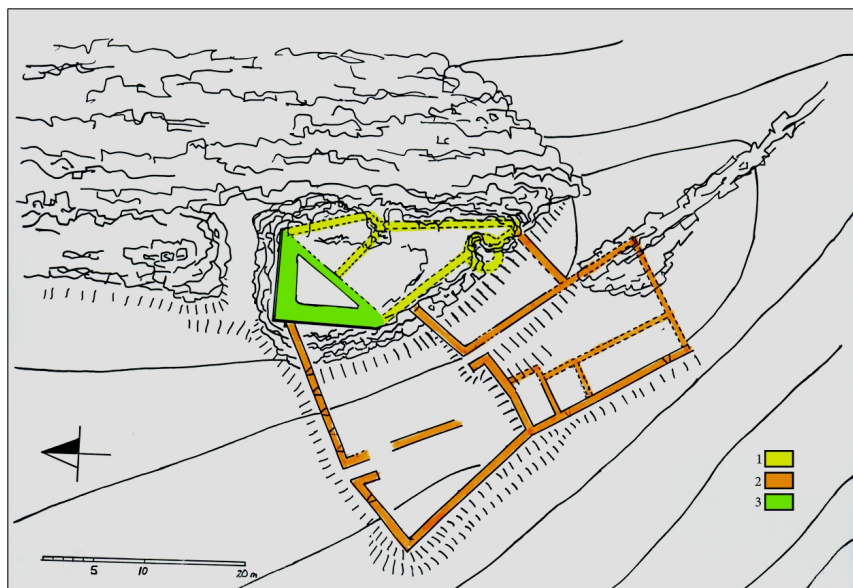
K. Regan ♦ Plemićki grad Kegalj (Kegaljgrad)



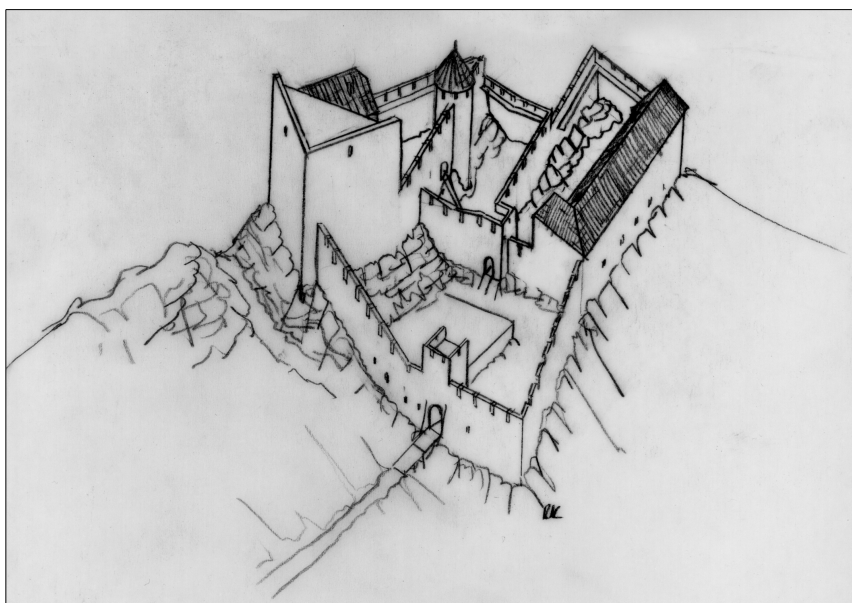
Sl. 11. *Utvrđeno predgrađe gledano s istoka*



Sl. 12. *Unutrašnje lice sjevernog obrambenog zida predgrađa gledano s juga*



Sl. 13. Kegaljgrad, hipotetska rekonstrukcija tlocrta:
jezgra burga (1), utvrđeno predgrađe (2) i branič-kula (3)



Sl. 14. Kegaljgrad, hipotetska rekonstrukcija izgleda utvrde u posljednjoj fazi razvoja

Krešimir Regan

THE ARISTOCRATIC KEGALJ FORT (KEGALJGRAD)

Summary

In the vicinity of Mokro Polje, there are remains of the aristocratic Kegalj fort (Kegaljgrad), which was first mentioned in documents in 1433. It is presumed that the fort was built by *Kegalj*, the progenitor of the noble and subsequently aristocratic Keglević family, as the fortified seat of the estate located in the central Zrmanja flow in the Unašice district (the Knin County). The estate itself was territorially not integral; it was rather composed of many smaller landed properties dispersed along the central Zrmanja flow. Apart from Kegalj, on which the aristocratic fort of the same name was located, this estate included the following landed properties: Ramljane, Kočevići, Pokorovnici, Prklji, Dobravoda, and Poričane; after the last one, the Keglević family got their additional aristocratic name of *Porechan, de Porychan, Porichan*. It hence comes as no surprise that the Keglević family, similar to many other noble families of their time, strived to materialise the widening and integrating of the estate, which consequently caused conflicts with their neighbours. No doubt that in conducting this policy, the safe family fort secured them a significant advantage over their rivals; however, in the conflict with the invincible Ottoman army, the family was forced to withdraw from the fort to the north-western Croatia during the 1520s. The Kegalj fort remained abandoned until the beginning of the XVIIIth century, when Venetian guards in the service of Zaviša Mitrović occupied it for a short while.

The ruins of Kegaljgrad are located not far from Mokro Polje, on the top of a steep stone peninsular encircled from three sides by the river Zrmanja. The fort was built on three altitude levels; its height was approximately 42 m in the north-south direction, while its width was around 34 m in the west-east direction. On the highest point, there are remains of a city core with a watchtower, onto which leans a fortified suburb, divided into three separate parts by defence walls from the western and the south-eastern sides. The configuration of the soil on which the fort was built conditioned its well-intended composition altitude-wise. Diverse structures of its walls may lead to the conclusion that the phases in the process of building this aristocratic complex were conditioned – similar as in cases of many other forts – by: changes in the military doctrine; the financial strength of its owners; the geostrategic importance in individual historical periods; and, finally, the replacing of the defence role by the housing function. Thanks to the fact that the Kegalj fort was abandoned rather early – in the first quarter of the XVIth century – and to its remote location that saved it from a stronger devastation, individual building phases are here much more obvious than in the case of any other Croatian aristocratic fort.

Keywords: burg Kegaljgrad, noble family Keglević, Zrmanja, Mokro Polje, XIVth c. – XVIth c.